Het Indische zwijgen doorbreken

Herinneringskunstenaar Simone Berger heeft een missie: jong en oud aansporen het Indische verleden te verkennen. Ze wil de geschiedenis van de Oost een prominentere plek in het collectieve geheugen laten innemen. ‘Mijn wens is dat de verhalen niet verloren gaan.’ Auteur Simone Berger

‘Door het verleden dat aan de *poesaka’s* is verbonden, krijgt het object een belangrijke symbolische en emotionele waarde.’ Foto: Shutterstock

'Opa liet een erfenis achter met spoelen vol filmmateriaal.'
Foto: Armando Ello

Spoelen vol filmmateriaal

Meinard, Sandra en Febe Tydeman

Sandra (Bandoeng, 1954): 'Onze overgrootvader Henrik Willem Tydeman, geboren in 1849 in Vinkeveen, trouwde in 1877 met Marie Pauline Roëssel, geboren in 1860 in Keboemen op Java. Zij was de dochter van landmeter en rooimeester Friedrich Roëssel en de Aziatische Christina. Onze opa, Meinard Frederik, was in 1884 het zesde van negen kinderen die uit dit huwelijk geboren werden. Hij was administrateur bij de grote theeplantage Tjitamboer, wat "geluid van de trom" betekent, naar de nabijgelegen klaterende waterval. Samen met zijn vrouw Alida Ritter kregen ze twee kinderen: Ilse en onze vader Frans.
De schimmel die rond 1925 de theestruiken aantastte, was een serieus probleem. Met behulp van een Kodak-filmcamera werd de situatie onder de aandacht gebracht bij de in Amsterdam gevestigde werkgever. Opa Meinard legde met deze filmcamera zijn hele verdere leven vast. Van kinderfeestjes tot paardenraces, van treinstations tot de steden die tijdens vakanties en verlof buiten Indië werden bezocht. Frans was ongeveer acht jaar toen de eerste film op de theeplantage werd gemaakt. Hij nam het filmen over toen zijn vader in 1949 overleed. Opa liet een erfenis achter met spoelen vol filmmateriaal.'
Meinard (Bandoeng, 1950): 'Aan het begin van de Japanse bezetting was vader ongeveer 24 jaar. Hij werd als kok tewerkgesteld aan de Birmaspoorweg. Ondanks de ontberingen en erbarmelijke omstandigheden waakte hij voor apathie. De kameraadschap onderling was uitzonderlijk hecht en zijn verdere leven heeft hij deze persoonlijke ervaringen altijd met ons gedeeld.
Na de oorlog werd de plantage Tjitamboer genationaliseerd. Vanwege de politieke ontwikkelingen besloten mijn ouders [Frans was ondertussen getrouwd met Elly, zijn vroegere buurmeisje uit Bandoeng – red.] in

Filosoof John Locke geloofde dat elk kind als onbeschreven blad ter wereld komt, maar de realiteit is dat wij meer erven dan slechts uiterlijke kenmerken en karaktertrekken van onze ouders en voorouders. Ook de familiegeschiedenis laat haar sporen na. De nazaten van de ruim 300 duizend zogenoemde 'repatrianten' uit Nederlands-Indië, die na de onafhankelijkheidverklaring geen toekomst meer hadden in de republiek Indonesië, hebben letterlijk en figuurlijk een andere herkomst dan in Nederland gewortelde personen. De naoorlogse generatie, die voornamelijk in Nederland is geboren, draagt de sporen met zich mee van de Japanse bezetting en de vrijheidsstrijd en groeide op met 'het Indische zwijgen'. Omdat er geen hoop was op terugkeer naar het geboorteland, waar het merendeel van de repatrianten was geboren én geworteld, was er geen ruimte voor het uiting geven aan nostalgische gevoelens. Veel volwassenen die in Holland aankwamen, schoven hun koffers onder het bed of stopten ze diep weg op zolder, samen met de herinneringen en het heimwee. 'Niet omkijken, maar vooruitkijken' werd hun credo.
De overdracht van de familiegeschiedenis was te pijnlijk en in de publieke bladen en schoolboeken was weinig terug te vinden van wat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog en in de jaren daarna had afgespeeld in Zuidoost-Azië. Maar de oorlog zat elke avond aan tafel en manifesteerde zich in vele gedaantes. De overlevenden droegen een groot trauma met zich mee, dat diepe sporen had achtergelaten. Er is geen Indische familie die niet door deze oorlog is geraakt.

Opening tot dialoog

De afgelopen jaren is er een hernieuwde interesse voor deze geschiedenis en is er meer aandacht voor de Tweede Wereldoorlog, met name voor persoonlijke verhalen en de impact van die bewogen periode. Desondanks blijft het lastig om vragen beantwoord te krijgen.

Enerzijds omdat van de eerste generatie bijna niemand meer leeft en anderzijds omdat het vaak moeilijk is een opening te vinden om met de (groot)ouder(s) in gesprek te raken. Daarnaast ontbreekt het niet zelden aan historische kennis om gerichte vragen te stellen of dieper op een onderwerp in te gaan. Ook ik groeide op met de verhalen van mijn familie over het leven in Medan op Sumatra. Ik voelde de invloed die het gedwongen vertrek had op mijn familie en bespeurde ook een groot, onbesproken verdriet bij de ouders van Indische en Molukse vrienden. Door een lezing van Adriaan van Dis werd ik mij meer dan ooit bewust van deze 'bagage'. Het inspireerde me om een leidraad samen te stellen om de Indische en Molukse familiegeschiedenis levend te maken, te delen en vast te leggen. Mijn wens was dat de verhalen opgeschreven zouden worden en niet verloren zouden gaan, zodat de kinderen en kleinkinderen weten waar hun roots liggen, hoe het leven eruitzag en wat hun familie heeft moeten doorstaan. Ik besefte dat veel ouderen, zoals mijn eigen vader en tantes, de laatste ooggetuigen zijn die nog uit eigen ervaring over die periode kunnen vertellen. Ik ontwikkelde een methodiek en ontdekte dat er, als je gerichte vragen stelt over onderwerpen die laagdrempelig zijn en waar met plezier over kan worden verteld, een opening tot dialoog ontstaat. Twee jaar lang verrichtte ik onderzoek om verschillende invalshoeken te vinden, waardoor diep weggestopte herinneringen weer naar boven komen.

Tastbare herinneringen

In 2016 verscheen mijn boek *Istori kita. Jouw familiegeschiedenis*. Door geuren, kleuren en geluiden, en door herkenbare illustraties en foto's terug te brengen worden herinneringen aan de kindertijd in Indië weer opgewekt. Het tweede gedeelte van het boek biedt inzicht in de verschillende gezichten van de Japanse bezetting en de nasleep van de 1955 naar Holland te gaan.
Wanneer er familie of vrienden langskwamen in Noordwijk en later in Leiden, werden de oude films tevoorschijn gehaald en werd eindeloos lang verteld over die mooie tijd op Java. We genoten ervan samen in het donker naar de oude films te kijken. Het lukte mijn vader zelden om de film weer op de andere spoel te krijgen, zodat hij die opving in een grote teil. De meterslange film moest laat in de avond weer opgerold worden, maar dat was de moeite waard.'
Febe (Leiden, 1959): 'Door de films van onze familie kunnen we samen steeds opnieuw de verhalen vertellen die altijd aan ons zijn verteld. We hebben onderling een hechte band en genieten ervan die bijzondere familiegeschiedenis te delen.'
Sandra: 'In juni 2016 werd onze vader op 97-jarige leeftijd ziek. De artsen konden niets meer voor hem doen en vertelden dat hij terug naar huis mocht, waarop hij antwoordde: "Ik ga naar Tjitamboer." Uiteindelijk keerde hij terug naar zijn geboortegrond. Na zijn overlijden heeft mijn zoon Justus de as van onze ouders bij de waterval van Tjitamboer verstrooid.'

'Mijn vader kon prachtig vioolspelen, wat hij in zijn huispyjama op de veranda deed.'
Foto: Armando Ello

De klank van vaders viool

Ernst Kraft van Ermel

'Mijn overgrootvader Willem Karel Lodewijk Kraft van Ermel, assistent-resident van Lingga, is in 1848 geboren te Semarang. Hij was een Nederlandse man die een huwelijk aanging met een Sumatraanse vrouw, genaamd Maria Theresa. Uit dit huwelijk werden twaalf kinderen geboren van wie mijn vader, Maximiliaan Anton Samuel, het tiende kind was. In 1893 zag hij in Tandjoeng Pinang op het eiland Riouw [nu Bintan - red.] het levenslicht. Ik ben geboren in 1949 in Pontianak op Borneo.
Mijn vader kon prachtig vioolspelen, wat hij in zijn huispyjama op →

de veranda deed. Hij droeg mij regelmatig op om honderd meter verderop stil te gaan staan en te luisteren of hij mooi speelde, een trucje om verlost te zijn van mijn luidruchtige vraag om aandacht, maar daar ligt wel de oorsprong van mijn muzikaliteit en goede gehoor. Op mijn vijfde kreeg ik een door mijn vader zelfgemaakte kinderviool. Dagelijks kreeg ik les van hem. Al op jonge leeftijd mocht ik, staand op een kruk, samen met vader voor de radio optreden in het orkest van Pontianak. Aan het harmonieuze en zorgeloze gezinsleven kwam in 1956 abrupt een einde toen mijn vader in het ziekenhuis van Pontianak op sterven lag. Dat is mijn laatste herinnering aan hem.

Nadat we twee jaar in Jakarta hadden gewoond bij mijn halfbroer Wayland en zijn vrouw Tatie brak er chaos uit en vertrokken vrienden en bekenden naar Nederland. Vriendjes schreeuwden mij ineens toe: "Hé, Belanda Indo, ga terug naar je eigen land!"

Wayland en zijn vrouw hadden al de Nederlandse nationaliteit en uitreisdocumenten, maar mijn moeder, zusje en ik niet. Vlak voor zijn vertrek, op 26 april 1958, nam Wayland mij mee naar de Pasar Baroe en kochten we een bruine leren koffer waar ik als klein achtjarig jongetje met opgetrokken knieën net in paste. Hij instrueerde mij om bij aankomst in de haven van Tandjoeng Priok samen met de negen kinderen van een bevriende familie de loopplank op te lopen van de Captain Cook. Daarna moest ik een rustig plekje aan de reling zoeken om naar mijn moeder en zus te zwaaien, maar ik mocht in geen geval "Mama!" roepen.

Zodra er een controle was, ging ik in foetushouding in de koffer liggen. Tatie dekte de koffer dan toe met kledingstukken en schoof mij onder de brits. De hitte in de hut, de angst voor ontdekking en de angst om naar Indonesië teruggestuurd te worden zorgden ervoor dat ik na de controle badend in het zweet uit de koffer klom.

Pas tegen mijn vijftigste begon ik meer over mijn Indische identiteit na te denken en koester ik mijn afkomst. Dit jaar ga ik samen met mijn vrouw – zij is afkomstig van het Molukse eiland Haroekoe – en onze twee zonen en hun partners een reis maken door Indonesië. Het is nooit te laat om te vertellen waar wij, hun ouders, vandaan komen.'

'Al op jonge leeftijd mocht ik, staand op een kruk, samen met vader voor de radio optreden.' Part. coll.

Ik ontdekte dat er nog een manier is om de oude verhalen te doen herleven

dekolonisatiejaren. Het geeft beknopte informatie over de politieke gebeurtenissen op basis waarvan mensen gedwongen waren te vertrekken. De citaten en suggesties om online gericht verder te zoeken bieden houvast om een tijdsbalk te maken van de familiegeschiedenis. Op oude topografische kaarten kunnen markeringen worden aangebracht.

Sinds de publicatie van *Istori kita* geef ik interactieve lezingen. Op die momenten ontstaat vaak een sfeer van onderlinge verbondenheid onder de toehoorders. Ik ontdekte dat er nog een manier is om de oude verhalen te doen herleven: via de voorwerpen die tijdens de overtocht in de koffers waren meegekomen. Door het verleden dat aan die *poesaka's* (erfstukken) verbonden is, krijgt zo'n object een belangrijke symbolische en emotionele waarde. Samen met fotograaf, filmer en auteur Armando Ello interviewde ik ruim dertig personen en legden we de geschiedenis vast van hun *poesaka's* en hun bewogen geschiedenis, zowel met de pen als met de camera. Het resultaat is *De lange reis van de poesaka. Indische tastbare herinneringen*, een boek vol bijzondere verhalen over tempo doeloe, ontberingen, veerkracht, wilskracht, de kracht van vergeven en verzoening, en uiteindelijk over hoe deze mensen het beste van twee werelden hebben weten te verbinden. •

Simone Berger is herinneringskunstenaar. De verhalen van de familie Van Ermel en Tydeman zijn bewerkte fragmenten uit *De lange reis van de poesaka. Indische tastbare herinneringen*